

Ehl-i Sünnet Kelamına Giden Süreçte Ebu Hanife ve Şafîî'nin El-Fıkhü'l-Ekber Adlı Risalelerinde Yer Alan İtikadi Konuların Mukayeseli Tahlili

Hamdi GÜNDOĞAR¹

Özet : İmam Ebu Hanife ve İmam Şafîi Selef dönemi âlimlerinden olup birer fıkıh mezhebi kurucularıdır. Ebu Hanife ve Şafîi, fıkıhın yanı sıra akaid ve kelam meseleleri ile de ilgilenmişlerdir. Ebu Hanife "el-Fıkhü'l-ekber" adlı risalesinde akaide ilişkin görüşlerini muhtasar bir şekilde yazmıştır. Ebu Hanife risalesinde nakli delillere fazla yer vermeden konuları akli delillerle izah eder.

İmam Şafîi'nin "el-Fıkhü'l-ekber fî usûli'd-din" adlı risalesi Ebu Hanife'nin risalesine göre daha hacimli ve mufassaldır. Şafîi risalesinde konularla ilgili nakli delilleri verdikten sonra akli izahlar yapar. Ebu Hanife'nin risalesinde yer almayan "imamet" gibi bazı konular Şafîi'nin risalesinde yer almıştır. Her iki imam da risalelerinde dönemlerindeki muhalif grupların görüşlerine cevap tekil edecek açıklamalarda bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Ebu Hanife, Şafîi, Akide, Kelam, el-Fıkhü'l-ekber

Comparative analysis of topics of faith issues included in the Imam Abu Hanifa and Imam Shafîi's tractates in the process leading to Ahl al-Sunna theology

Abstract: Imam Abu Hanifa and Imam Shafîi were scholars of Salafi period of İslam and they were founders of a sect of Islamic law. Abu Hanifa and Shafîi were interested in faith issues as well as law. Abu Hanifa explained his opinions related to Islamic faith briefly in his tractate named "Al-Fıkhü'l-Akbar". Abu Hanifa explains subjects of faith with evidences based on reasoning, giving little space to evidences based on revelation.

İmam Şafîi's tractate named "Al-Fıkhü'l-akbar fî usûli'd-din" is more voluminous and detailed compared to Abu Hanifa's tractate. Şafîi firstly gives evidences based on revelation about the subjects then gives rational explanations. Issues such as the imamate not included in Abu Hanifa's tractate are treated in Şafîi's tractate. Both imams made statements which provide answers to the opinions of the dissident sects in that period.

Key Words: Abu Hanifa, Shafîi, faith, kalam, Al-Fıkhü'l-akbar

¹ Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Kelam ve İslam Mezhepler Tarihi Öğretim Üyesi.

Giriş

İlk asırlarda İslam dünyasında hâkim olan akide Selef akidesi olmuştur. Hicretin II. Yüzyılından itibaren bid'at fırkaları ilmi manada teşekkül etmeye başlamış, III. Asırdan sonra Ehl-i Sünnet'in kelâm fırkaları ortaya çıkıp İslam dünyasına yayılmıştır. Selefiyye'nin şiarı akaid sahasında akla rol vermemek ve müteşabihatın te'viline girişmemektir. Nitekim Selefiyye Allah'ın zati, fiili ve haberi sıfatlarını naslarda yer aldığı gibi, te'vile gitmeksizin kabul etmiştir. Bununla beraber selef âlimleri Allah Teâlâ'yı hiçbir şekilde yaratılan şeylere benzetmez, teşbihin her çeşidinden büyük bir titizlikle kaçınmışlardır.²

Selefiyye, Allah'ın sıfatlarının yanı sıra kaza-kader, insan hürriyeti, büyük günah işleyeninin durumu, iman ve İslam'ın tanımları, rü'yetullah gibi konuları naslara uygun bir şekilde açıklamışlar, naslara ters düşecek bir te'vilden kaçınmışlardır. Selef âlimleri Kur'an'ın yanı sıra mütevatir olmasa da Hz. Peygamber'den sahih olarak nakledilen akideye dair ahad rivayetlere iman etmeyi gerekli görmüşlerdir.³

Selef dönemi âlimleri akaide ilişkin konularda küçük risaleler yazmışlardır. Bu risalelerde Ehl-i Sünnet akidesi umumiyetle veciz ifadeler halinde hülâsa edilmiş, genellikle bu risalelerde mukabil görüşlere, itiraz ve münakaşalara yer verilmemiştir.⁴

Selef döneminden olup akide risalesi yazan âlimlerin başında İmam Azam Ebu Hanife gelmektedir. Ebu Hanife'den bir dönem sonra yaşayan âlimlerden İmam Şafii'ye de nispet edilen "*el-Fıkhü'l-ekber fi usûli'd-din / el-Fıkhü'l-ekber fi't-tevhid*" isimli bir risale bulunmaktadır.

Ebu Hanife, H. 80-150 yılları arasında, İmam Şafî ise H. 150-204 yılları arasında yaşamıştır. Ebu Hanife ve Şafîi kendi isimleriyle anılan birer fıkıh mezhebinin kurucularıdır. Ancak bu iki imam sadece fıkıhla meşgul olmamışlar, aynı zamanda akaid ve kelam ile ilgili meselelerde de fikir beyan etmişlerdir.

Bazı tereddütler olmakla beraber ulemanın büyük çoğunluğu nezdinde Ebu Hanife'nin "*el-Fıkhü'l-ekber*" adlı risalesinin kendisine aidiyeti hususunda

² Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmine Giriş*, Damla Yayınevi, Ankara 2014, s.115.

³ Özler, Mevlüt, "Selefiyye", *Kelam El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 108-110.

⁴ Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmine Giriş*, s. 118.

problem bulunmamaktadır.⁵ Ancak Şafii'nin “*el-Fıkhu'l-ekber fi usûli'd-din*” adlı risalesinin kendisine aidiyeti hakkında önemli şüpheler vardır ve söz konusu risale kendisine nispet edilen eserler arasında zikredilmektedir.

Aybakan'a göre çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunan ve “*el-Fıkhu'l-ekber fi't-tevhîd*” (Lazkiye, ts.), *el-Fıkhu'l-ekber fi 'ilmi usûli'd-dîn* (şerh ve tahkik: Abdü Ahmed Yâsîn, baskı yeri ve tarihi yok) adıyla basılan eser her ne kadar Şafii'ye nisbet edilmekteyse de klasik döneme ait yerleşik kelâm ve fıkıh terminolojisini kullanması ve en az yüz yıl sonra Mu'tezile, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye arasında tartışmaya açılan meseleleri içermesi sebebiyle, Şafii'nin akaide dair görüşlerini tesbit edip bunları günün ilim diliyle yazan daha sonraki dönem âlimlerinden birine ait olması kuvvetle muhtemeldir (*el-Fıkhu'l-ekber*, neşredenin girişi, s. 8-10).⁶

Ancak Şafii'nin, Ebu Hanife'den sonra yaşamış olması, onun da Ebu Hanife gibi fıkıhın yanında kelim ile meşgul olduğunun biliniyor olması ve döneminde Mu'tezile kelâm ekolünün kurulmuş olması gibi nedenler, Şafii'nin böyle bir risale yazmış olabileceği kanaatini kuvvetlendirmektedir.

Ebu Hanife'nin hayatı, insanın fiillerinde zorunluluk altında olduğunu iddia eden Cebriyye ve insanı fiillerinde tek sorumlu olarak gören, Allah'ın iradesinin insan fiillerinde bir tesirinin olmadığını ileri süren Mu'tezile gibi kelâm ekollerinin kurucularının zamanında geçti. Buna Haricilik, Mürcie ve Şia gibi akımları da eklemek mümkündür. Ebu Hanife'nin risaleleri incelendiğinde bütün bu akımların değişik konularda geliştirdikleri görüşlerine dolaylı veya doğrudan cevaplar verilerek eleştirildiği görülür.⁷

Ebu Hanife, “*el-Fıkhu'l-ekber*” adlı risalesinin yanı sıra “*el-Âlim ve'l-müteallim*”, “*el-Fıkhu'l-ebzat*”, “*er-Risale*” ve “*el-Vasiyye*” gibi risalelerinde de akaide müteallik konularda görüşlerini beyan etmiştir. Ebu Hanife'nin *el-Fıkhu'l-ekber* isimli risalesi sayfa olarak az olmakla beraber akaide ilişkin önemli konu başlıklarının bir arada verildiği önemli bir akide metni niteliğindedir.

İmam Şafii'nin kendi eserlerinde açık ifadelere rastlanmamakla birlikte onun bu konudaki yaklaşımlarıyla ilgili rivayetlere göre başlangıçta kelâm

⁵ *el-Fıkhu'l-Ekber'in* Ebu Hanife'ye aidiyeti konusunda geniş bilgi için bk., Ramazan Altıntaş, “Ebu Hanife'nin Kelâm Metodu ve “*el-Fıkhu'l-Ekber*” adlı Eserine Yöneltilen Bazı İtirazlar”, *İslami Araştırmalar*, 2002, XV, sayı: 1-2, (Ebu Hanife Özel Sayısı), s. 194-196.

⁶ Aybakan, Bilal, “Şafii”, *DİA*, XXXVIII, s. 231.

⁷ Altıntaş, Ramazan, “Ebu Hanife'nin Kelâm Metodu ve “*el-Fıkhu'l-Ekber*” adlı Eserine Yöneltilen Bazı İtirazlar”, *İslami Araştırmalar*, 2002, XV, sayı: 1-2 (Ebu Hanife Özel Sayısı), s. 192,193.

uğraştığı halde, bu alanda kişinin ayağının her an kayabileceği ve kötü bir âkıbete mâruz kalabileceği gerekçesiyle kelâmı bırakıp fıkha yöneldiği belirtilmiştir. Şâfiî, istediği takdirde muhalif gördüğü her anlayışla ilgili bir kitap telif edebileceğini, fakat kelâmı birlikte anılmak istemediği için buna girişmediğini söylemiş, talebelerini de kelâmı meşgul olmaktan sakındırmış, döneminin kelâmcılarına karşı mesafeli durduğu gibi onların kelâm anlayışlarını ağır bir dille eleştirmiştir. Başta itikadi meseleler olmak üzere bütün dinî meselelerin vahiy kaynaklı bilgi çerçevesinde izah edilmesi gerektiğini belirten Şâfiî, kelimelerin itikadî meseleleri Kur'an ve Sünnet'ten bağımsız, sırf rasyonel bir zeminde ele aldığı kanaatindedir.⁸

Daha çok Mu'tezile'yi ve temel tezlerini eleştiren Şâfiî Kur'an'ın mahlûk olduğunu iddia edenlere şiddetle karşı çıkmıştır.⁹ Ayrıca Râfîzî, Kaderî, Mürcîî gibi fırkaları eleştirdiğine dair rivayetler mevcuttur¹⁰ İtikad esaslarının naslarda ifade edildiği şekliyle benimsenip teslim olunması gerektiğini belirten, felsefi izahlara gidilmesini tasvip etmeyen ve bunun pratik bir yararının da olmadığını düşünen Şâfiî'ye göre kulun görevi Allah'ın rızasını kazanmaya yarayacak amelleri belirleyip yerine getirmektir. Bunu bırakıp Allah hakkında konuşmak bir tür haddi aşmaktır.¹¹

Şâfiî'nin eleştirdiği Mu'tezili kelâm anlayışında itikada taalluk eden meselelerde vahye müracaat edilmekle beraber akla büyük önem verilmiş, akılla çelişir gibi görünen naslar akılla te'vil edilmiştir. Mu'tezile'nin bu yaklaşımı, her konuda nakli esas alan, itikadi konularda akla müracaatı tasvip etmeyen selef âlimleri tarafından şiddetle eleştirilmiştir. İmam Şâfiî de bazı konularda akli izahlar yapmış olmasına rağmen temelde selef akidesine bağlı kalmış, itikadi meselelerde naslarda bildirilen esaslara tabi olunmasını istemiş, nassı akla öncelemiştir.

Şâfiî'ye göre, Allah'ın Kur'an ve Sünnet ile haber verilmiş isim ve sıfatları vardır. Bunlardan delille sabit herhangi bir hususu reddetmek hiç kimseye câiz değildir. Delil getirilmesine rağmen Allah'ın isim ve sıfatlarını inkâr eden kişi kâfir olur. Delil sabit olmadan kişi bilmemekte mâzur sayılır. Zira bu, akılla ve düşünmekle kavranabilecek bir husus değildir. Şâfiî, kendisine haber ulaşma-

⁸ Aybakan, "Şâfiî", *DİA*, XXXVIII, s. 227.

⁹ Ebû Âsım el-Abbâdî, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfiyye*, (nşr. G. Vitestam), Leiden 1964, s. 55; Aybakan, "Şâfiî", *DİA*, XXXVIII, s. 227.

¹⁰ Ebû Âsım el-Abbâdî, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfiyye*, s. 12-13, 26; Aybakan, "Şâfiî", *DİA*, XXXVIII, s. 227.

¹¹ Ebû Âsım el-Abbâdî, *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfiyye*, s. 60; Aybakan, "Şâfiî", *DİA*, XXXVIII, s. 227.

dıkça bu tür konularda kimsenin tekfir edilemeyeceğini belirtir ve şöyle der; bu sıfatların varlığını kabul eder ve bunlarda teşbihe gitmeyiz. Şafii, kaderle ilgili bir soruya da, "Allah hayrın da şerrin de yaratıcısıdır" cevabını vermiştir.¹²

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığına göre Şafii'nin karşı olduğu kelami anlayış muhtemelen daha önceki Selef ulemasının da itirazlar yönelttiği Mu'tezile kelam anlayışıdır. Nitekim kendisi söz konusu kelimcilerin itikadi meseleleri akli bir zeminde ele aldıkları kanaatini belirtmiştir. İtikadi meseleleri rasyonel olarak ele alan ekol Mu'tezile'dir. Ne var ki Şafii risalesinde bazı itikadi meseleleri açıklarken kendisi de zaman zaman akli delilleri kullanmıştır. Dolayısıyla Şafii de bir anlamda kelam yapmıştır. Ancak Şafii'nin kelamı Ehl-i sünnet anlayışı üzere olan bir kelimadır denilebilir.

Bu makalede Ebu Hanife'nin "*el-Fıkhü'l-ekber*" ve İmam Şafii'ye nispet edilen *el-Fıkhü'l-ekber fi usûli'd-din* isimli risalelerde yer alan akaid ve kelama ilişkin belli başlı konularda müelliflerin görüşlerini karşılaştırmalı olarak vermeye çalışacağız.

Ebu Hanife'nin "*el-Fıkhü'l-Ekber*"¹³ isimli risalesinde yer alan konu başlıklarını şöyle sıralamak mümkündür.

Tevhid, İman esasları, Allah'ın sıfatları

Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı meselesi

Allah'ın zâtı ve haberi sıfatlar

Allah'ın iradesi, yaratma ve kesb, kader ve kaza

Peygamberlerin ismet sıfatı, peygamberlerden sonra insanların fazilet sırası

Büyük günah meselesi, Mürcie'nin görüşü ve reddi

Peygamberlerin mucizeleri, evliyanın kerametleri

Mestler üzerine meshetmek, Teravîh namazı

Rızık, Rü'yettullah

İman'ın tanımı, imanın artması ve eksilmesi, iman ve İslam kavramları

Allah'ın zâtı hakkında bilgimiz

Peygamberlerin şefaati, Mizan, Havz

¹² Aybakan, "Şafii", *DİA*, XXXVIII, s. 227.

¹³ Bu çalışmada *el-Fıkhü'l-ekber'in* Haydarabad/Dekkan 1342 tarihli nüshası esas alınmıştır.

Cennet ve Cehennem yaratılmışlığı

Kabirde Münker- Nekir suali

Kabirde ruhun cesede iade edilmesi ve kabir azabı

Haberî sıfatların bir başka dille (Farsça) ifadesi

Hz. Peygamber'in çocukları

Mirac, Kıyamet alametleri

Şafiî'nin "*el-Fıkhü'l-ekber fî usûli'd-din*"/*el-Fıkhü'l-ekber fi't-tevhid*¹⁴ isimli risalesinde yer alan konu başlıkları şöyledir:

Mükellefin görevleri, Allah'ı bilmeyi gerektiren şartlar

Allah'ın varlığı, Allah'ın sıfatları

Rü'yetullah

Kesb, istitaat

Allah'ın üzerine bir şeyin vacib olmayışı

Allah'ın yaratmasının bir sebebe bağlı olmayışı

Allah'ın yok etme kudreti, Ba's

Allah'ın zulüm yapmaması

Allah'ın mülkünde dilediğini yapması

Ecel, Rızık

Nübüvvet, Mucize,

İlk ve son peygamberler, Peygamberlerin sayısı, Peygamberlerin ismeti

Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden üstünlüğü

İman, Mü'miniz demenin hükmü

Günahların imana zarar vermeyişi

Hz. Peygamber'in şefaati

Tevbesi kabul edilen kimse

Cennet ve Cehennem mevcut oluşu

¹⁴ Bu çalışmada *el-Fıkhü'l-ekber fî usûli'd-din*" isimli Muhammed Mahmud Muhammed Ferğali tarafından yayına hazırlanan Mısır 1406 tarihli nüsha esas alınmıştır.

Cennet ve Cehennemim yok olmayışı

Kabir azabı, Kabir suali

Mizan, sırat, Havz

Ümmetin icmasına muhalefet olmayışı

İmamet, Hulefa-i raşidin

İmametın şartları, Bir dönemde tek imamın oluşu

Sahabenin derecesinin ulaşılmaz oluşu

A- Ebu Hanife ve Şafîî'nin Risalelerindeki Belli Başlı Konuların Mukayeseli Tahlili

1- Bilgi

Ebu Hanife ve İmam Şafîî akaide taalluk eden konuları tespit ederken nakli ve akli bilgileri esas almışlardır. Her iki imam Kur'an ayetleri ve sahih hadislerde bildirilen itikadi konuları kabul ederken ahad haberlerde varid olan itikadi konuların kabul edilip edilmeyeceği tartışmasına girmemişlerdir. Ancak daha sonraki zamanlarda kelam âlimleri ahad haberlerde belirtilen itikada ilişkin konuların kabul edilmesi meselesinde tartışmışlardır. Çoğunluk itibariyle kelimciler, zan ifade etmeleri sebebiyle ahad haberlerle gelen itikadi esasların kabul edilemeyeceğini bildirirken azınlıkta olan bir kısım ulema ahad haberlerin bildirdiği itikadi konuların kabul edilebileceğini belirtmişlerdir.¹⁵

Cimâ'u'l-'ilm adlı eserinde Şafîî, Hz. Peygamber'den gelen haberleri bütünüyle reddeden ehl-i kelâmın yaklaşımını ilmî bulmadığı için bunları dışarıda bırakarak haber-i vâhid niteliğindeki hadisleri ancak birtakım ilâve şartlar eşliğinde kabul eden ehl-i re'yin yaklaşımını eleştirmiştir.¹⁶

2- Uluhiyyet

a) Tevhid

Ebu Hanife "*el-Fıkhü'l-Ekber*" adlı risalesine tevhidin tanımıyla başlar. Ona göre tevhid; Allah'ın varlığı ve birliğine ve diğer iman esaslarına inanmaktır. Ebu Hanife, İhlâs suresine referansta bulunarak Allah'ın sayı olarak değil,

¹⁵ Geniş bilgi için bk. Gündoğar, Hamdi, *İslam İtikadında Sünnet*, Çıra Yayınları, İstanbul 2006.

¹⁶ Aybakan, "Şafîî", *DİA*, XXXVIII, s. 230.

ortağı olmaması yönüyle tek olduğunu ifade eder. Allah yarattığı şeylerden hiçbirisine benzemez, yarattığı şeylerden hiçbirisi de O'na benzemez.¹⁷

Şafîî, mükellefin görev ve sorumluluklarına taalluk eden konu başlıklarıyla başladığı “*el-Fıkhü'l-Ekber fî usûli'd-din*” adlı risalesinin “İlahiyat” bölümünde âlemin yaratıcısının bir ve tek olduğunu, ikincisinin ve ortağının olmadığını belirtir. O, tevhid esasını Allah'ın vahdaniyet sıfatı düzleminde ele alır ve şöyle der: “Parçalara ve kısımlara bölünme Allah için imkânsızdır. O, zâtı ve sıfatları ile tek olup yaratılanlara benzemez. O, yaratılanları hem yoktan ve hem de var olandan yaratmak açısından da tekdir.”¹⁸

Şafîî, “*Yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, yer ve gök fesada uğrardı...*”¹⁹ ayetine referansla bulunarak, ilahların çokluğunun, ihtilafların meydana gelmesini ve istenilen şeyin engellenmesini gerekli kıldığını belirtir.²⁰

Ebu Hanife ve Şafîî, risalelerinin başına “Tevhid” konusunu alarak İslam akaidinin temel rüknünün tevhid olduğunu belirtmişlerdir. Kur'an'ın Allah'ın varlığı ve birliğini bildiren ayetlerine referansla âlemde Allah'ın dışında bir ilahın varlığının imkânsızlığı ifade edilmiştir. Ebu Hanife ve Şafîî, “tevhid”in mahiyetini benzer kavram ve lafızlarla ifade etmişlerdir.

b) Allah'ın Zatı ve Haberi Sıfatlar

Ebu Hanife Allah'ın zâtı ile ilgili olarak şöyle der: Allah şeydir, ancak diğer şeyler gibi değildir. Allah için söz konusu olan şeyin manası; cisimsiz, cevhersiz, arazsız, sınırsız, rakipsiz, eşsiz ve benzersiz olmasıdır. Kur'an'da bildirildiği üzere Allah'ın eli (yed), yüzü (vech) ve nefsi vardır. O'nun eli, yüzü ve nefsi niteliksiz sıfatlardır. O'nun eli, gücü veya nimetidir denilemez. Çünkü bu durumda Allah'ın sıfatı ortadan kaldırılmış olur. Bu, Kaderiyye ve Mu'tezile mezheplerinin görüşüdür. Oysaki O'nun eli, O'nun niteliksiz olan sıfatıdır. O'nun gazabı ve rızası da niteliksiz olan iki sıfatıdır.²¹

Ebu Hanife Allah'ın haberi sıfatları konusunda selef anlayışından hareket etmiş ve bu sıfatları te'vil etmemiştir. Söz konusu sıfatlar daha sonraki Mu'tezile ve Ehl-i sünnet kelimcileri tarafından farklı anlamlarda yorumlanmışlardır. Ebu Hanife'ye göre Allah için “şey” kavramı kullanılabilir ancak bu şey cevher, araz, cisim nevinden bir şey değildir.

¹⁷ Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-ekber*, Haydarabad 1342, s. 4.

¹⁸ Şafîî, *el-Fıkhü'l-Ekber fî usûli'd-din*, Mısır, 1406, s. 14.

¹⁹ Enbiya, 21/22.

²⁰ Şafîî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 15.

²¹ Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 6.

İmam Şafîî, risalesinde müstakil bir başlık altında Allah'ın cevher, cisim ve araz olmadığını belirterek şunları söyler: "Allah'ın zatından bir şeyin başka bir şeyle birleşmesi imkânsız olduğu için o, cevher olmaz, çünkü cevherler değişimden, hareketten, durgun olmaktan, renklerden, tatlardan, kokulardan vb. şeylerden ayrı olmaz. Ezeli olan Allah için değişim imkânsızdır, çünkü o cevher değildir. Aynı şekilde Allah'ın cisim olması da imkânsızdır. Çünkü cisim birleşik olan şeydir.²² Allah birleşik olmadığı gibi araz da değildir. Çünkü arazın daimi olması ya da onun daimi olduğunu söylemek imkânsızdır."²³

İmam Şafîî, Allah'ın sınırlı ve sonlu olmaktan beri olduğunu hatırlatarak bu hususta şunları söyler: Sınırlılık ve sonluluk Allah için caiz değildir. Varlığı için başlangıçta bir sınırlılığı olmayanın zâtı için de bir sonluluğu olmaz. Müellif bunu şöyle delillendirir: Sınırlı ve sonlu olan varlık için fazlalık ve noksanlık düşünmek mümkündür. Onun bir benzerinin sınırlı ve sonlu olması, birbirinden büyük ya da küçük olması, onun için; onu sınırlı ve sonlu olarak tahsis edecek, onu kudretiyle yaratacak bir ayırt ediciyi gerektirir. Bütün bunlar sonradan olmaya delalet eder. Allah Teâlâ ise bundan uzaktır.²⁴

Ebu Hanife ve Şafîî, Allah'ın cevher veya cisim olmadığı konusunu birbirine mütenasip biçimde izah etmişlerdir. İlahi sıfatların sadece Allah'a özgü olduğunu, bu sıfatların Allah'tan başka varlıklar için söz konusu olmadığını ifade etmişlerdir. Bu hususta Ebu Hanife ve Şafîî'nin düşüncelerinin aynı olduğunu görmekteyiz.

Ebu Hanife ve Şafîî'nin İslam akaidinin temel esası olan Tevhid'i açıklarken cevher, cisim ve araz kavramlarını kullanmış olmaları, bir anlamda erken bir dönemde akaiden kelmâ'ya uzanan sürecin ilk safhalarının oluştuğunu gösterir.

Nitekim Ebu Hanife'nin akidesine bağlı kalan İmam Matürîdi *Kitâbu't-Tevhid*'de Allah hakkında cisim ve araz kavramlarını kullanmanın temelden yanlış olduğunu belirtmiş, yaratılmışlara ait olan her hangi bir kavramın Allah'a nispet edilemeyeceğini ifade etmiştir.²⁵

²² Şafîî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 17.

²³ Şafîî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s.18.

²⁴ Şafîî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 16-17.

²⁵ Matürîdi, *Kitâbu't-Tevhid*, (Çev.: Bekir Topaloğlu), İSAM Yayınları, Ankara 2002, s.37.

Aynı ekolden Nureddin es-Sabuni de Allah'a cisim, cevher veya araz denilmesinin mümkün olmayacağını, çünkü Allah'ın yaratılmışlar ile hiçbir benzerliğinin olmadığını belirtmiştir.²⁶

Eş'ari mezhebinden olan Sa'duddin Teftazani *Şerhu'l-Akaid'de* konuyla ilgili şunları söyler: Allah araz değildir, zira araz zatı ile ve kendi kendine kaim değildir.²⁷ Allah cisim değildir, zira cisim bileşiktir, ayrıca mekânda yer kaplar, bu ise hudûsun alametidir. Allah cevher değildir, çünkü cevher cüz-i lâ-yetecezza'nun (atom) un ismidir. Bu ise mekânda yer kaplar. Allah böyle olmaktan münezzehtir.²⁸

c) Allah'ın Zati ve Fiili Sıfatları

Ebu Hanife'ye göre Allah Teâlâ isimleriyle, zati ve fiili sıfatlarıyla ezelden ebede var olmuş ve var olacaktır. Allah'ın zati sıfatları; hayat, kudret, ilim, kelam, sem', basar, irade'dir. Fiili sıfatları; tahlîk, terzik, inşa, ibda', sun' ve diğer fiili sıfatlardır. Allah Teâlâ isimleri ve sıfatlarıyla ezeldir ve ebedidir, O'nun isimleri ve sıfatları hadis değildir. O, ilmiyle daima bilir, ilim O'nun ezelde olan sıfatıdır. O, kudretiyle güç yetirendir ve kudret O'nun ezeli sıfatıdır. O, kelamı ile konuşur, kelam O'nun ezeli sıfatıdır. O, yaratma sıfatı ile yaratıcıdır, yaratma O'nun ezeli sıfatıdır. O, fiili ile yapandır, fiil O'nun ezelde sıfatıdır. Meful yaratılmıştır. Allah Teâlâ'nın fiili ise yaratılmış değildir. Allah'ın ezeli sıfatları sonradan olma ve yaratılmış değildir. Kim ki Allah'ın sıfatları yaratılmıştır veya sonradan meydana gelmiştir derse yahut bunlarda tereddüt veya şüphe ederse Allah'ı inkâr etmiş olur.²⁹

Ebu Hanife'ye göre Allah'ın sıfatları yaratılmışların sıfatlarından farklıdır. O ilim sahibidir, ancak O'nun ilmi bizimki gibi değildir, güç sahibidir, ancak O'nun gücü bizimkinden farklıdır. Allah Teâlâ görür, ancak O'nun görmesi bizimkine benzemez, kelam sahibidir, ancak O'nun konuşması bizimkinden farklıdır. Aynı şekilde Allah iştme sıfatına sahiptir, ancak O'nun iştmesi bizimki gibi değildir. Biz aletlerle ve harflerle konuşuruz, ancak Allah Teâlâ alet ve harf olmadan konuşur. Harfler yaratılmış olan şeylerdir, oysaki Allah'ın kelamı yaratılmış şey değildir.³⁰

²⁶ Sabuni, Nureddin, *Matüridiyye Akaidi (el-Bidaye fi Usuli'd-Din)*, (Çev. Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 63.

²⁷ Teftazani, Sa'duddin, *Şerhu'l-Akaid*, (Çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 1991, s. 146.

²⁸ Teftazani, *Şerhu'l-Akaid*, s. 147.

²⁹ Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-ekber*, s. 5.

³⁰ Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-ekber*, s. 6.

Ebu Hanife Allah'ın sıfatlarının ezeli olduğunu ve yaratılmışların sıfatlarına benzemediğini açık ifadelerle belirterek, bu konuda tereddüt ya da şüphe içinde olanların inkârcı oldukları hususunda kesin bir tavır takınır.

Allah'ın sıfatlarının ezeli ve ebedi olduğu hususunu Şafîî aynı şekilde ifade eder ve şöyle izah eder: Allah, hayatla "Diri"dir, ilimle "Âlîm"dir, kudret ile "Kadir"dir, "işitme" sıfatı ile "İşiten"dir, "görme" sıfatı ile "Görendir", "kelam" ile "Konuşan"dır, "beka" ile "Ebedi"dir. Sıfatlar Allah'ın zatı ile ezeli olarak vardır. Bunlar geçici veya sonradan olma değildir. Bu sıfatlar ezeli ve ebedidir. Allah'ın zatı hiçbir yaratılmışın zatına benzemediği gibi O'nun sıfatlarından hiçbiri de yaratılmışların sıfatlarının hiçbirine benzemez.³¹

Şafîî'ye göre her sıfat için bir sıfat sahibinin olması tabiidir, zatın yokluğu ile beraber sıfatın tek başına varlığı imkânsızdır, aynı şekilde sıfatta olduğu gibi sıfat olmadan sıfat sahibinin varlığı da imkânsızdır. Kudret'in, ilm'in ve diğer sıfatların varlığı, sıfatın sahibi olan kâdir'in, âlim'in vb. sıfat sahiplerinin varlığı olmadan imkânsızdır. Bunun gibi âlim'in, kâdir'in varlığı da, kudret ve ilmin varlığı olmadan imkânsızdır. Çünkü bu sıfatların her birisinin sıfat sahibine bağlılığı, sıfat sahibinin onlara bağlılığı gibidir.³² Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "...Onu kendi ilmi ile indirdi..."³³ "O'nun bilgisi olmadan hiç bir dişi ne gebe kalır ne de doğurur."³⁴

Şafîî'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre; ezeli olan Allah'ın, ezeli sıfatları olması gereklidir. Her sıfatın bir mevsufu gereklidir. Ezeli sıfatların mevsufu olan Allah Teâlâ zatıyla ve sıfatlarıyla ezeli ve ebedidir.

Şafîî, sıfatların ezeli olduğu konusunda muhtemel bir itirazı şöyle ifade eder: "Allah için sekiz sıfat vardır, hepsi ezeldir. Siz Allah ile beraber sekiz ezeli varlık tespit ettiniz, bu, ezeli olmakta Allah ile ortaklığı gerektirir."

Şafîî, itiraza şöyle cevap verir: "Bu ezeli olmakta ortaklığı gerektirmez, çünkü daha önce söylediğimiz gibi ezeli olmada ortaklık bütün sıfatlarda benzetmeyi gerektirmez. Eğer kıdemdeki ortaklık benzetmeyi gerektirseydi o zaman sonradan olmaktadır ortaklık da benzetmeyi gerektirirdi. Bu durumda da cevherlerin ve cisimlerin arazlar ve sıfatlar gibi olması gerekirdi. O halde bizim dediğimiz doğru olmadığına göre onların söyledikleri de doğru olmaz. Allah Teâlâ için sabit gördüğümüz sıfatlar O'nun zatında var olan sıfatlardır. Sıfatla-

³¹ Şafîî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 23.

³² Şafîî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 23.

³³ Nisa, 4/166.

³⁴ Fatır, 35/11.

rın Allah'ın zatı gibi olmasını gerektirmez. Tıpkı zatlarımızda var olan sıfatların, zatlarımız için benzer olmaması gibidir.”³⁵

Ebu Hanife ve Şafii, Allah'ın sıfatlarının ezeli olduklarını, hadis olmadıklarını, Allah'ın bu sıfatlarla ezelden mevsuf olduğunu açık ifadelerle belirtmişlerdir. Dolayısıyla her iki imamın sıfatlar konusundaki düşüncelerinin daha sonraki Ehl-i sünnet kelmacılarının konuyla ilgili düşünceleriyle örtüştüğünü söylemek mümkündür.

d) Kelam Sıfatı

Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın kelamı olması hasebiyle İslam kelamında Allah'ın kelam sıfatı özel bir önem taşır. Bu önemden dolayıdır ki henüz İslam kelamının sistematik anlamda teşekkül etmediği erken dönemde gerek Ebu Hanife gerekse Şafii, konuyu ele alma ihtiyacını hissetmişler ve Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı konusunda görüş beyan etmişlerdir.

Kelam sıfatı bağlamında Ebu Hanife, Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğunu hatırlatarak şöyle der: Kur'an mushafalarda yazılıdır, kalplerde korunmuştur, dillerde okunmuştur ve Muhammed (sav)'e indirilmiştir. Bizim Kur'an'ı telaffuz etmemiz yaratılmıştır, onu yazmamız yaratılmıştır, onu okumamız yaratılmıştır, Kur'an yaratılmış değildir. Allah'ın Kur'an'da belirttiği Musa (as) ve diğer peygamberlerden, Firavun ve İblis'ten naklen verdiği haberlerin hepsi Allah kelamıdır, onlardan haber vermektedir. Allah'ın kelamı yaratılmış değildir. Fakat Musa'nın ve diğer yaratılmışların kelamı yaratılmıştır. Kur'an ise Allah'ın kelamı olup ezeldir, Allah'ın dışındaki varlıkların kelamı ise ezeli değildir. “Musa, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca...”³⁶Ayette bildirildiği üzere Musa (as) Allah'ın kelamını işitmiştir. Allah Teâlâ Musa (as) ile konuşmadan önce de, kelam sıfatına sahip idi. Allah Teâlâ, yaratılanları yaratmadan önce de ezelde yaratan idi, Musa (as) ile konuştuğunda ezelde sahip olduğu kelam sıfatı ile konuşmuştur.³⁷

Şafii, Allah'ın kelamının ezeli olduğunu ve zatı ile mevcut olduğunu, yaratılmış veya hadis olmadığını belirtir ve devamında şunları söyler: Her kim ki Allah'ın kelamı yaratılmıştır derse şüphesiz o kâfirdir. Allah'ın kelamı sayfalarımızda yazılıdır, kalplerimizde mahfuzdur, dillerimizle okunmuştur, mihraplarımızda okunmuştur, kulaklarımızla işitilmiştir. O'nun kelamı yaratılmış olan yazı, hıfz, okuma ve işitme ile değildir, çünkü bunlar yokluktan var edilmişler-

³⁵ Şafii, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 24-25.

³⁶ Araf, 7/143.

³⁷ Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 5-6.

dir. Allah'ın ezeli olan kelamı, Allah'ın kitaplarımızda yazıldığı, kalplerimizde bilindiği ve dillerimizle zikredildiği gibidir. Allah'ın zatı ne yazıdır ne de zikir- dir. O'nun kelamının ezeli olduğuna delil şu ayet-i kerimedir: *"Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen oluverir."*³⁸ Bu ayetle tespit edilmiştir ki; mahlûk olan şeyler için "ol" denilmiştir. Eğer bir şey yaratılmış ise o şey için "ol" denilmiştir. Bu da şu sonuca götürür. Kendisi için "kün" (ol) emri verilen her sözün de sonsuz olmasını gerektirir ki bu da doğru değildir. O halde Allah'ın kelamının ezeli olması, sonradan yaratılmış olmaması gerekir. Çünkü kendisinde kelam sıfatının bulunmadığı hayy, onun konuşmasını engelleyen bir engelleyiciden uzak değildir ki bu da bizim halimize benzer. Allah konuşma sıfatına sahip olan "hayy"dır. O'nun konuşma sıfatına sahip olmasına engel olan bir olumsuzluğun olması imkânsızdır. Bu da gösteriyor ki Allah'ın konuşma sıfatı ezeldir ve ebedidir.³⁹

Ebu Hanife'ye göre Allah eşyayı herhangi bir şeyden yaratmadı. Allah, eşyayı var olmadan önce ezeli olarak biliyordu. O, eşyayı takdir eden ve oluşturandır. Dünyada ve ahirette, Allah'ın dilemesi, ilmi, hükmü, takdiri ve Levh-i Mahfuz'daki yazısı olmadan hiçbir şey meydana gelmez. Ancak Allah'ın Levh-i Mahfuz'daki yazısı, hüküm olarak değil, vasıf olarak yazılıdır. Kaza, kader ve dilemek, O'nun niteliği bilinmeyen ezeli sıfatlarındandır.⁴⁰

Görüldüğü üzere her iki imama göre de Allah'ın kelamı ezeldir, yaratılmış değildir. Burada her iki müellif Kur'an'ın mahlûk olduğunu ileri süren Mu'tezile'ye karşı Ehl-i Sünnet'in görüşünü teşkil edebilecek şekilde cevap vermişlerdir. Ebu Hanife ve Şafîî, kelimullah'ın mahlûk olmadığı hususunu kelami bir uslûp ile ele almışlar ve bir akaid risalesinin hacmine göre uzun sayılabilecek şekilde yorumlamışlardır.

e) İlim Sıfatı

Ebu Hanife Allah'ın ilminin keyfiyetini şöyle izah eder: *"Allah Teâlâ, yok olanı yokluğu halinde yok olarak bilir, onu yokluktan varlığa getirdiği zaman nasıl olacağını bilir. Allah Teâlâ var olanı, varlığı halinde var olarak bilir, onun yok olmasının nasıl olacağını bilir. Allah Teâlâ, ilminde bir değişiklik olmadan ya da O'nun için sonradan olma bir ilim olmadan, ayakta duranı, ayakta durduğu haliyle ayakta, oturan kişiyi oturduğu haliyle oturan olarak bilir. Değişiklik ve farklılık yaratılmışların bilgisinde olur."*⁴¹

³⁸ Yasin, 36/82.

³⁹ Şafîî, *el-Fıkhu'l-ekber*, s.27-28.

⁴⁰ Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-ekber*, s.7.

⁴¹ Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-ekber*, s.7.

Ebu Hanife Allah'ın ilim sıfatını özgün ifadelerle ve akli yorumlarla açıklamıştır. O'nun Allah'ın ilmiyle ilgili bu ufuk açıcı yorumu günümüzde de başvurulan ifadeler arasında yerini almaktadır.

Şafîî'nin "*el-Fıkhü'l-ekber*" risalesinde Allah'ın ilim sıfatının varlığı ifade edilmiş ancak ilim sıfatının keyfiyeti hususunda fazla bilgi verilmemiştir.

Allah'ın sıfatları meselesinde Ebu Hanife ve Şafîî, Selef'in tutumunu aşmak suretiyle akli izah ve yorumlara başvurarak ilahi sıfatları o dönem için yeterli denebilecek bir şekilde açıklamışlardır. Allah'ın zatı ve sıfatlarını detaylı denebilecek tarzda açıklamış olmaları, imamlarımızın kendi dönemlerine göre kelam yaptıklarının bir kanıtı gibidir.

3- Nübüvvet

a) Peygamberlerin İsmeti

Ebu Hanife ve Şafîî, risalelerinde nübüvvetin mahiyetini kısaca izah ettikten sonra peygamberlerin ismet sıfatını ön plana çıkararak diğer sıfatlarını zikretmişlerdir.

Şafîî'ye göre Allah, kullarına onların kendi cinslerinden olan bir elçinin lisaniyle emirleri ve yasakları öğretmiştir. Allah kullarına resul gönderdiği zaman, o resulün doğruluğuna delil teşkil edecek açık mucizelerle desteklenmesi gerekir. Aksi takdirde gönderilen elçi, suret, terkip ve beden olarak eşit durumda olup kendilerine elçi gönderilen insanlardan ayırt edilemezdi.⁴²

Ebu Hanife'ye göre Peygamberlerin (as) hepsi küçük ve büyük günahlardan, inkâr ve çirkinliklerden uzaktır, ancak onlardan sürçmeler ve küçük hatalar meydana gelmiştir. Muhammed (sav), Allah'ın sevgilisi, kulu, resulü, nebisi, seçilmiş pak ve nezih kişidir. O hiçbir zaman putlara tapmamış, göz açıp kapayacak bir an bile Allah'a ortak koşmamıştır. O küçük, büyük hiçbir günah işlememiştir.⁴³

İmam Şafîî peygamberlerin nübüvvetlerinden sonra günahlardan korunmuş olduklarını belirterek konuyla ilgili şunları söyler: Bunun delili; daha sonra ortaya çıkan yalancı peygamberlerin elinde mucizelerin meydana gelmemesidir. Mucize, peygamberlerin yalandan korunduklarına delalet eder. Bu da peygamberlerin günah türlerinden olan yalandan masum olmalarını gerektirir. Peygamberlerin sözlerine inanmak ve fiillerine uymak gerekir. Onlardan

⁴² Şafîî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 46.

⁴³ Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 8.

günahın sadır olması durumunda bu, onlara uymayı engeller. Bu durum şeria-tın yanlış olması sonucuna götürür ki bu doğru değildir ve böyle bir şey imkânsızdır.⁴⁴

Peygamberlerin ismet sıfatına sahip oldukları ve büyük-küçük günahlardan uzak oldukları her iki imam tarafından ifade edildiği gibi bütün Ehl-i Sünnet kalamcıları tarafından kabul edilen bir husustur.

b) Mucize

Ebu Hanife, risalesinde mucizenin bir tanımını yapmadan, peygamberlerin mucizelerinin ve velilerin kerametlerinin gerçek olduğunu belirterek, haberlerde bildirildiği üzere İblis, Firavun ve Deccal gibi Allah düşmanlarına ait olan hallerine, mucize ya da keramet denilemeyeceğini ifade eder. Ebu Hanife'ye göre bu durum, onların ihtiyaçlarının yerine getirilmesidir. Zira Allah, düşmanlarının ihtiyaçlarını, onları derece derece cezaya çekmek ve sonunda cezalandırmak şeklinde yerine getirir. Onlarda buna aldanarak azgınlık ve küfürde haddi aşarlar. Bunların hepsi de caiz ve mümkündür.⁴⁵

Şafii, mucize'yi şöyle açıklar: Mucize sonradan olma bir fiildir. Olağan seyri bozar. Nübüvvetini iddia edenin elinde açık olarak meydana gelir. Nübüvvetini iddia edenin davasına uygun olarak meydana gelir. Kendilerine mucize gösterilenler onu yapmaktan aciz kalır. Ancak mucize yukarıda dediğimiz gibi hadis bir fiildir. Çünkü kadim olan şey mucize olmaz, çünkü mucize için; olağanı bozan şey diyoruz. Olağan olan; mucize değildir. Mesela güneşin doğudan doğması batıdan batması gibi. Çünkü insanların hepsi buna şahit olmakta eşittir.⁴⁶

Şafii'ye göre mucize için, "peygamberliğini iddia edenin elinde açıkça ortaya çıkar" kaydının konulmasının sebebi kerametten ayırt etmek içindir. Ona göre mucize peygamberin davasına uygun olmalıdır, çünkü mucizenin, mucizeyi gösterenin yalancılığına delalet edici bir şekilde ortaya çıkması mümkündür, yalancı peygamberler buna bir örnektir.⁴⁷

Şafii'ye göre mucizenin meydan okumayla beraber olması gerekir, çünkü insanları onun benzerini getirmeye çağırmak, ancak meydan okumayla beraber

⁴⁴ Şafii, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 51-52.

⁴⁵ Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-ekber*, s.10.

⁴⁶ Şafii, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 46.

⁴⁷ Şafii, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 47.

gerçekleşir. Başkalarının mucizeyi gerçekleştirmesinin imkânsız olduğu ortaya çıkmalıdır. Çünkü aciz bırakmak ancak bu şekilde gerçekleşir.⁴⁸

Şafiî diğer bazı konularda olduğu gibi mucize konusunda da ayrıntılı diyebileceğimiz şekilde izahlarda bulunmuş, dönemin bu konudaki anlayışını ifade etmiştir. Şafiî evliyanın kerametinden bahsetmemiştir. Mucize hususunda Ebu Hanife ve Şafiî'nin görüşleri Ehl-i Sünnet kelimcileri ile uyum göstermektedir. Velilerin kerametleri de Ehl-i Sünnet uleması tarafından kabul edilen bir husustur.

c) Şefaaf

Ebu Hanife ve Şafiî, peygamberler için ahirette şefaatin olacağını risalelerinde belirtmişlerdir. Onlar şefaaf için Kur'an ayetlerini ve hadisleri delil göstermişlerdir.

Ebu Hanife'ye göre Peygamberimiz (sav)'in şefaati, günahkâr mü'minler ve onlardan büyük günah işleyip cezayı hak etmiş olanlar için gerçektir ve kesindir.⁴⁹

İmam Şafiî de şefaatin gerçek olduğunu belirterek, Hz. Peygamber'in ahiret gününde ümmetinden büyük günah sahiplerine şefaaf edeceğini ifade eder. Buna delil olarak şu Kur'an ayetini gösterir: "...Umulur ki Rabbinin, seni bir Makam-ı Mahmûd'a göndermesi kesindir."⁵⁰ Şafiî'ye göre ayette geçen "Makam-ı Mahmûd" dan maksat şefaattir. Şafiî, şefaaf hakkında Hz. Peygamber'in şu hadislerini de delil getirir: "Şefaafim ümmetinden büyük günah sahipleri içindir."⁵¹ "Benden önce verilmeyen beş şey bana verildi: Bana "cevamiu'l-kelim" (az sözle çok şey söyleme) verildi, düşmana korku salmakla yardım olundum, ganimetler bana helal kılındı, yeryüzü benim için mescid ve temiz kılındı, bana şefaaf verildi."⁵² Şafiî'ye göre tevbe anında günahın affedilmesi güzeldir. Affetmenin güzelliğinin Resulullah (sav)'ın şefaatiyle olması evladır. Çünkü burada mü'minin mertebesinin yükseltilmesi, peygambere itaat ve iman söz konusudur.⁵³

Ebu Hanife hadis nakletmeden şefaatin olacağını belirtirken Şafiî, şefaaf konusunda varid olan hadisleri delil olarak almıştır. Daha sonraki yüzyıllarda

⁴⁸ Şafiî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 47.

⁴⁹ Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 11.

⁵⁰ İsrâ, 17/79.

⁵¹ Tirmizi, *Kıyame*, 11; Ebu Davud, *Sünne*, 23.

⁵² Buhari, *Teyemmüm*, 1; Müslim, *Mesacid*, 1.

⁵³ Şafiî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 60-61.

yaşayan Ehl-i Sünnet kalamcıları da şefaât konusunda zaman zaman ilgili hadislerle müracaat ederek Hz. Peygamber'in ahirette günahkâr mü'minlere şefaât edeceğini ifade etmişlerdir.

4- Ahiret

a- Kabir Ahvali-Münker ve Nekir Suali

Kabir ahvali İslam uleması arasında tartışmalara neden olan bir konudur. Günümüzde de bu tartışma devam etmektedir. Mezhep imamlarımız Ebu Hanife ve Şafîî bu konuyu ispat yönünde görüş belirtmişlerdir.

Ebu Hanife, kabirde Münker ve Nekir'in suali ve ruhun cesede iade edilmesinin gerçek olduğunu belirtir. Ona göre bütün kâfirler ve asi mü'minler için kabir sıkıştırması ve azabı vardır.⁵⁴

Şafîî de Ebu Hanife gibi Münker ve Nekir sualinin doğru ve sabit olduğunu ve inanılması gerektiğini ifade eder. Ona göre ölen kişi kabrinde diriltilir ve Rabbinden, Dininden ve Nebisinden kendisine sorulur. Mü'min kişi sorulara doğru olarak cevap verirken kâfir şaşırır, cevap vermekte şaşkınlık içinde kalır.⁵⁵

Şafîî, kabir azabı hakkında fikirlerini beyan ederken konuyla ilgili ayet ve hadisleri delil getirir: Ona göre kabir azabı, azab ehlinden olanlar içindir. Buna delil Allah'ın ayetleridir: "*Onlar, sabah akşam ateşe sunulurlar...*"⁵⁶ Malumdur ki onlar ölümden önce ateşe sunulmazlar ve onlar yerin üstündedirler. Kıyamet gününde sabah ve akşam yoktur. Bundan dolayı Allah Teâlâ kıyametteki hükmü şöyle açıklamıştır. "*Kıyamet çattığı gün, Firaoun'un adamlarını azabın en ağırına sokun denir.*"⁵⁷ Şafîî, ayette söz edilenlerin kabirlerinde ateşe arz edileceklerini belirtir ve Hz. Peygamber'in şu dualarını nakleder: "*Allah'ım küfürden, fakirlikten ve kabir azabından sana sığınırım, senden başka ilah yoktur.*"⁵⁸ "*...Ey Rabbimiz! Bize hem dünyada iyilik, hem de ahirette iyilik ver, bizi cehennem azabından koru.*"⁵⁹ Şafîî bu konudaki hadislerle ilgili şu kaydı koyar: Kabir azabı eğer bu rivayetlerde vaki değilse, o zaman hadis kesin bilgi ifade etmez.⁶⁰

⁵⁴ Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-ekber*, s.12.

⁵⁵ Şafîî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 65.

⁵⁶ Mü'min, 40/46.

⁵⁷ Mü'min, 40/46.

⁵⁸ Ebu Davud, Edep, 324.

⁵⁹ Bakara, 2/201.

⁶⁰ Şafîî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 64-65.

b- Mizan, Sırat, Kevser

Ebu Hanife, kıyamet günü kulların amellerinin mizanla tartılacağı hususunun hak olduğunu risalesinde belirtir. Ona göre kıyamet günü hasımlar arasında iyilikler alınarak kısas ve hesaplaşma olması haktır. Ebu Hanife, konuyla ilgili ayet ve hadis zikretmeden Hz. Peygamber'in Kevser havzı'nın da gerçek olduğunu ifade eder.⁶¹

Şafiî, konuyla ilgili ayetler ve hadislerle müracaatla mizan, sırat ve Kevser havzı'nın hak olduğunu açıklar.⁶² Nitekim ayette şöyle buyrulur: *"Biz kıyamet günü adalet terazileri kurarız..."*⁶³ *"O gün kimlerin mizanları ağır gelirse, işte asıl bunlar kurtuluşa erenlerdir."*⁶⁴ Şafiî konuyla ilgili şu hadisi zikreder: *"Allah Teâlâ kıyamet günü mizanı kurar, onun iki kefesi vardır, onunla kulların amelleri tartılır, onun dili vardır onunla konuşur."*⁶⁵ Şafiî'ye göre bu meşhur haberin doğruluğunu ulema kabul etmiştir.⁶⁶

Şafiî, Sırat ve Kevser'in de meşhur hadislerde bildirildiğini, Sırat ile ilgili ayet⁶⁷ olduğunu ve bunların gerçek olduklarını belirterek ahiret hallerini bildiren hadislerin hepsine itibar edilmesi gerektiğini belirtir.⁶⁸

c- Cennet ve Cehennem Yaratılmışlığı

Ebu Hanife'ye göre Cennet ve Cehennem halen yaratılmıştır, ebediyen de fani olmayacaklardır. Allah'ın cezası da sevabı da ebedidir.⁶⁹

Şafiî'ye göre de cennet ve cehennem yaratılmıştır. Buna delil Allah'ın ayetidir: *"Ve Rabbinizden bir mağfirete ve cennete koşuşun ki, eni gökler ve yer genişliğinde olup muttakiler için hazırlanmıştır."*⁷⁰ Ayette cennetin "eni" vasıflanmış olup mü'minler için meydana getirildiği bildirilmiştir. "Hazırlanmış olmak" ve "en" gibi vasıflar ancak yaratılan şeyler için söz konusudur. Yine başka bir ayette şöyle buyrulmaktadır: *"...Yakıtı insanlarla taşlar olan ve kâfirler için hazırlanan o ateşten sakının."*⁷¹ "Hazırlanmış olmak" ancak yaratılmış mevcut şey için

⁶¹ Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 11.

⁶² Şafiî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 65-66.

⁶³ Enbiya, 21/47.

⁶⁴ Mü'minun, 23/102.

⁶⁵ Tirmizi, İman, 17.

⁶⁶ Şafiî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s.66.

⁶⁷ Kevser, 108/1.

⁶⁸ Şafiî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 67.

⁶⁹ Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 11.

⁷⁰ Al-i İmran, 3/133.

⁷¹ Bakara, 2/24.

söz konusudur. “Cennet ve cehennem henüz yaratılmış değildir, onlar sonra yaratılacaklardır” diyenin sözü yanlıştır.⁷²

Yukarıdaki başlıklarda olduğu gibi burada da Ebu Hanife nakli delilleri zikretmeden konuyu kısa açıklarken, Şafii hemen her konuda ilgili ayet ve hadisi zikretmiş ve ondan sonra açıklamalarını yapmıştır.

Her iki imam Cennet ve Cehennem'in yaratılmışlığı konusunda müttetikdir. Daha sonra gelen Eş'ari ve Matüridi kelamcıları da Cennet ve Cehennem halen yaratılmış oldukları yönünde fikir beyan etmişlerdir. Ehl-i Sünnet âlimleri, Şafii'nin yukarıda zikrettiği ayetleri bu konuda delil göstermiştir. Ancak Mu'tezile kelamcıları bunun aksine Cennet ve Cehennemim yaratılmadığı görüşünü savunmuştur.⁷³

d- Ru'yetullah

Ebu Hanife ilgili ayet ve hadisleri nakletmeden ru'yetullah konusuna kısaca değinerek şöyle der: Allah ahirette görülecektir. Mü'minler cennette, aralarında bir mesafe olmaksızın, teşbihsiz ve niteliksiz olarak baş gözleriyle O'nu göreceklerdir.⁷⁴ Ebu Hanife ru'yetullah konusunu kısaca açıklamış olmasına rağmen, onun; Allah'ın teşbihsiz ve niteliksiz olarak baş gözüyle görüleceği şeklindeki ifadeleri, daha sonraki Ehl-i sünnet kelamcıları tarafından kullanılan önemli açıklamalar olmuştur.

İmam Şafii, insanların Allah'ı görmeleri meselesinden önce Allah'ın kendi zatını görmesi hususunda açıklama yapar. Ona göre Allah herhangi bir ışıktan ya da karşıdakine bakar gibi bir durum olmadan ezeli ve ebedi olarak kendi zatını görür. İnsanlar için Allah'ı görme ise Şafii'ye göre caizdir. Çünkü Allah vardır ve var olan her şeyin görülmesi doğrudur. O halde Allah görülecektir. Şafii, ru'yetullahın gerçekleşeceğine dair hadisleri de delil getirir.⁷⁵

Şafii, Allah'ın insanlar tarafından âhirette görülmesinin mümkün olduğunu O'nun varlığına bağlamıştır. Var olan şey görülür. Allah var olduğuna göre O da görülür. Şafii'nin ru'yetullah'ı Allah'ın var olan bir varlık olmasına dayandırması önemli bir akli delildir. Nitekim bu argüman daha sonra gelen Eş'ari kelamcıları tarafından da kullanılmıştır.

⁷² Şafii, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 63.

⁷³ Sabuni, *Matüridiyye Akaidi (el-Bidaye fi Usûli'd-Din)*, s. 178.

⁷⁴ Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-ekber*, s.10.

⁷⁵ Şafii, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 28-29.

Ebu Hanife ve Şafii'den sonra yetişen Eş'ari ve Matüridi kelimacılar, gerek Kur'an ayetleri ve hadislerden yola çıkarak ve gerekse akli deliller ortaya koyarak Allah'ın ahirette görüleceği hususunda ittifak etmişlerdir.

5- İnsan Fiilleri

a- Kesb

Ebu Hanife risalesinde kesb konusuna kısaca değinir ve şöyle der: "İnsanların hareket ve sükûn gibi bütün fiilleri gerçek anlamda kendi kesbleridir. Onların yaratıcısı ise Allah'tır. Onların hepsi Allah'ın dilemesi, ilmi ve sıfatı değişmeksizin onu sever."⁷⁶

Ebu Hanife'nin kesbi tanımlamasından şunu anlamak mümkündür. İnsanların gerçekleştirdikleri hareket ve davranışlar yaratılış itibarıyla Allah'ın iradesi dahilinde olup O'nun yaratması ile olur. Ancak fiili iradesiyle isteyen ve elde eden ise insanın kendisidir.

Matüridiliğin insan fiilleri anlayışı Ebu Hanife'nin tanımına uymaktadır. Matüridi kelimacılara göre insan cüzi iradesiyle fiillerini ister ve elde eder, ancak fiilin yaratılış anlamında gerçekleşmesi Allah'a aittir, diğer ifadeyle fiili yaratan Allah'tır ancak kesbeden insandır.⁷⁷

İmam Şafii kesb başlığı altında şunları ifade eder: "Kul, kesbettiği şeylerde güç sahibidir, o şeyleri mecburiyet altında değil, hür iradesiyle yapar. Tercihe dayalı hareket kul için kesbtir, zorunlu olan ise kesb değildir ve açıktır ki kul kesbedendir, zorunlu değildir."⁷⁸ Şafii ayrıca şu kaydı da koyar: Böylece Kaderiyye'nin ve Cebriyye'nin görüşünün yanlışlığı ortaya çıkmıştır. Ehl-i Sünnet ise iki mezhep arasında orta yolda bulunmaktadır.⁷⁹

Şafii, insanların kesb ettiklerini yaratanın Allah olduğunu açık bir şekilde belirtir. Şafii'ye göre Allah onlara verdiği kudretle kulların fiillerini kendilerine kazanç yapmıştır. Kul yaratma olmaksızın kesb edendir, Allah ise yaratandır, kesb eden değildir. Şafii kesbin manasını şöyle açıklar: Kesb; kendisine Allah tarafından yaratılan gücün iliştiği, kulun elde ettiği şeydir. Bunun delili şu ayettir: "...Yoksa O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlarca birbirine benzer mi göründü? De ki: Allah her şeyi yaratandır..."⁸⁰. Ayette açıkça

⁷⁶ Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 8.

⁷⁷ Bk., Sabuni, *age.*, s. 141-142.

⁷⁸ Şafii, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 33.

⁷⁹ Şafii, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 34.

⁸⁰ Ra'd, 13/16.

ifade edildiği gibi, bütün yaratılanların yaratıcısı Allah Teâlâ'dır, başka yaratıcı yoktur.⁸¹

Şafii kulun fiil için sarf ettiği gücün bir fiil için olduğunu, fiilin zıttı için uygun olmadığını belirtir. Ona göre iman için olan güç yetirme, küfür için uygun olmaz, küfür için olan güç yetirme de iman için uygun olmaz. İtaat ve imana güç yetirilmesi; Allah'tan gelen başarı, destek ve yardımdır. Küfür için güç yetirilmesi ise rezil duruma düşme, haddi aşmak ve doğrudan ayrılmasıdır.⁸²

Şafii'ye göre isyana güç yetirilmesi; küfürden aşağı derecede olan bir günaha güç yetirmedir ve bu da hidayetten yoksunluktur. Buna delil Allah'ın şu sözüdür: "...Artık doğru yolu bulmaya güç yetiremezler."⁸³ Yani doğru yolu bulamazlar. Bu ayet delalet ediyor ki; hidayet için olan güç hidayetle beraberdir. Yani güç fiille beraberdir ve güç, iki zıttın bir arada bulunmasının imkânsızlığından dolayı iki zıt şey için uygun değildir.⁸⁴

Şafii'nin kesb görüşü daha sonraki yüzyılda teşekkül eden Eş'ariliğin kesb görüşüne göre daha açıktır denilebilir. Şafii'nin risalesinde yer alan "kul, kesb ettiği şeylerde güç sahibidir, o şeyleri mecburiyet altında değil, hür iradesiyle yapar" şeklindeki ifade Eş'ari kelamcılarının ifadelerinden daha açık ve nettir. Eş'ari âlimler Allah'ın mutlak iradesine hâle gelir endişesiyle fiillerde insan iradesinin varlığını net bir şekilde ifade edememişlerdir.

Fiilin gerçekleşmesinde sarf edilen güç, istitaat hususunda ise Eş'arilerin ve İmam Şafii'nin görüşleri paralellik arz etmektedir.

b- Rızık ve Ecel

Ebu Hanife, risalesinde; Allah, yaratmadan önce yaratıcı, rızıklandırmadan önce de rızık verici idi diyerek⁸⁵ kısaca Allah'ın rızıkları veren olduğunu söylerken, Şafii konuyu daha uzun ele alır ve şöyle der: "Bazı arkadaşlarımıza göre rızıkın manası; Allah'ın verdiği, insanların ve diğer canlıların geçim kaynağı, bedenlerinin hayatta kalmasını sağlayan gıdalardır". Rızık; kendisinden yararlanan şeydir, insanın gıda ya da diğer şeylerden yararlandığı her şey onun rızıkıdır. Bu tanım daha öncekilerden daha geniştir ve helal ile haramı ayırmaz. Kişinin yediği veya yararlandığı her şey Allah'ın ona verdiği rızıktır.⁸⁶

⁸¹ Şafii, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 32.

⁸² Şafii, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 35.

⁸³ İsrâ, 17/48.

⁸⁴ Şafii, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 35.

⁸⁵ Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 10.

⁸⁶ Şafii, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 42.

Şafiî, Mu'tezile'nin bu konudaki; "rızık mülktür, haram rızık değildir" şeklindeki görüşünün doğru olmadığını belirtmiş, "Yeryüzünde ne kadar canlı varsa, hepsinin rızık ancak Allah'a aittir..."⁸⁷ ayetinin buna delil olduğunu ifade etmiştir. Şafiî'ye göre eğer Mutezile'nin dediği gibi olsaydı gasp edicinin bütün ömrü boyunca gasp edip yediği şeyler Allah'ın verdiği rızık olmayacaktı. Bu, dinden çıkmaktır. Çünkü eğer rızık mülk olsaydı hayvanların rızıklarını yememeleri gerekirdi, çünkü onlar mülk sahibi değildir. Ve yine çocukların annelerinin memelerinden yararlanmamaları gerekirdi, çünkü annelerinin sütü onların mülkü değildir. Rızıkta durum böyle olmadığına göre Mutezile'nin görüşünün yanlış olduğu ortaya çıkmıştır ki yukarıda anlattıklarımız akla muhalif değildir.⁸⁸

Görüldüğü üzere Şafiî, rızık konusunu açıklarken hem nakli hem de akli delillere başvurmuş ve konu hakkındaki Mu'tezili görüşü eleştirmiştir.

Ebu Hanife'nin risalesinde değinmediği ecel konusunda Şafiî'nin görüşü şöyledir: İnsanların ve diğer canlıların eceleri birdir. Bunun manası malum vakitte kimin öleceğinin veya öldürüleceğinin Allah'ın bilgisi dahilinde olmasıdır, ecelin vaktinden tehir edilmesi caiz değildir çünkü Allah'ın ilmi dışında bir işin olması mümkün değildir.⁸⁹ Allah Teâlâ şöyle buyurur: "...Ecelleri geldiği zaman onu ne bir an geri bırakabilirler ne de öne alabilirler."⁹⁰

Ecel konusunda Mu'tezile'nin "öldürülen insanın ecelinin iki tane olduğu, eğer öldürülmeseydi yaşayacaktı" şeklinde ifade edilen görüşü, hem Şafiî hem de daha sonra gelen Ehl-i Sünnet âlimlerince kabul edilmemiş, her insan için bir ecel olduğu ifade edilmiştir.

6- İmamet

Ebu Hanife "*el-Fıkhü'l-ekber*" adlı risalesinde imamet konusuna girmez. Ancak Şafiî'nin risalesinde bu konu ele alınmıştır. Şafiî'ye göre Resulullah (sav) den sonra hak imam Ebu Bekir (ra)'dir. Bunun delili; sahabenin onun imametine biat ve ona itaat üzerine icma etmesi, karşılıklı konuşmalarında sadece onun halifeliği üzerine olan ittifak etmeleri ve hepsinin ona "Ey Resulullah (sav)'ın halifesi" demeleridir.⁹¹

⁸⁷ Hud, 11/6.

⁸⁸ Şafiî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 42-43.

⁸⁹ Şafiî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 41-42.

⁹⁰ Nahl, 16/61.

⁹¹ Şafiî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 70.

Şafîî, Hz. Peygamber'in, "Benim ümmetim hata üzerinde birleşmez."⁹² hadisini delil getirerek icmanın ancak hak üzerine meydana geldiğini belirtir. Ona göre sahabe Ebu Bekir'e itaat etmeye biat ederken, onun malına rağbet etmediler, çünkü onun malı yoktu. Sahabe onun kılıcından korkmadı, çünkü o kuvvetli bir kişi ya da mücadelecisi bir kişi değildi, o, soyu itibariyle de mücadelecisi değildi, aşireti de korkulan bir aşiret değildi. Çünkü onu başkalarından koruyacak ya da ondan sonra vefat edinceye kadar herhangi bir şeyde onun halifesi olacak bir aşireti olmadı. Bütün bunlar Hz. Ebu Bekir (ra)'in hak imam olduğunu göstermektedir.⁹³

İmam Şafîî, imamet için on şartın gerekli olduğunu söyler. Bunlar şöyledir: Akıl, buluğa erme, hürriyet, müslüman olmak, erkek olmak, ilim sahibi olmak, tedbir, cesaret, dinde salih olma, Kureyş kabilesinden olmak. Bu şartlar bir kimsede bulunursa biat edildiği takdirde o kişinin imam olması uygun olur.⁹⁴

Şafîî'ye göre bir dönemde tek imam olması gerekir, birden fazla imam olması caiz değildir. Şafîî'nin naklettiğine göre bazıları şöyle demiştir: İslam ülkelerinin her bölgesi için bir imamın olması caizdir. Bazı arkadaşlarımız da bu görüşü benimsemişlerdir. Şafîî'ye göre birinci görüş daha doğrudur, delili de bu meseledeki sahabenin icmadır. Şafîî sözlerine şöyle devam eder: Sahabe bir dönemde iki imamın olmasını uygun görmediler. Sakife günündeki münazaralarında Ensar şöyle demişti: "Bizden bir Emir, sizden bir Emir olsun."⁹⁵ Ancak Ebu Bekir (ra)'in sözüne döndüler. Kısaca bir dönemde tek imamın olması konusu ve bunun üzerindeki icma böyledir. İcmaya muhalefet caiz değildir. Çünkü bu durum ihtilafa ve fitneyi uyandırmaya götürür, Müslümanlar arasında savaşa yol açar, bu da caiz değildir.⁹⁶ Nitekim Resulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Eğer iki imama biat edilirse birinin yüzüne vurun (terk edin)."⁹⁷ Şafîî, Hz. Ebu Bekir'den sonra Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hak halifeler olduğunu belirtmiştir.⁹⁸

İmamet konusu İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren tartışılan bir konu idi. Ancak bu konu siyasi olarak kabul edildiği için ilk dönemlerde kalam eserlerine girmemişti, ancak daha sonra Şii ulemanın bu konuyu itikadi bir düz-

⁹² İbn Mace, Fiten, 8.

⁹³ Şafîî, *el-Fıkhü'l-ekber*, 70-71.

⁹⁴ Şafîî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 72.

⁹⁵ Buhari, *Fezailü'l-Ashab*, 5.

⁹⁶ Şafîî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s.73-74.

⁹⁷ Müslim, *Kitabu'l-İmara*, 1849/47.

⁹⁸ Şafîî, *el-Fıkhü'l-ekber*, 71-72.

lemde ele alması ve işlemesi, Ehl-i Sünnet ulemasının da yazdıkları kitaplarda konu üzerinde fikir imal etmelerini gerektirmiştir. Ebu Hanife, dönemindeki siyaseti gözlemlemesine rağmen risalesinde bu konuya değinmemiştir. Ancak kendisinden sonraki dönemde yaşayan Şafii'nin imamet konusunu ele alması tabii görünmektedir.

Şafii'den sonraki dönemlerde yaşayan Ehl-i Sünnet ulemasının imamet konusunda ortaya koydukları düşünceleri, Şafii'nin risalesinde ifade ettikleriyle örtüşmektedir.

7- Diğer Konular

a- İman ve İslam

Ebu Hanife'ye göre iman, kalb ile tasdik, dil ile ikrardır. İman, iman edilmesi gereken şeyler yönünden artmaz ve eksilmez, fakat kesinlik ve tasdik yönünden artar ve eksilir. Mü'minler, iman ve tevhid hususunda birbirlerine eşittir. Fakat amel yönünden birbirlerinden farklıdır.⁹⁹

Ebu Hanife kişinin imanını gerçekleştiren şeylerin temel akaid esasları olduğunu belirtmiş, bu esaslarda artma ve eksilme olmayacağını ifade etmiştir. Ona göre artma ve eksilme şeriatın belirlediği amele ilişkin hususlardadır.

Ebu Hanife İslam'ı şöyle tanımlar: Allah'ın emirlerine teslim olmak ve itaat etmek demektir. Sözlük açısından iman ve İslam arasında fark varır. Fakat İslamsız iman, imansız İslam olmaz. Onların ikisi de bir şeyin içi ve dışı gibidirler. Din ise, iman, İslam ve gereklerinin hepsine birden verilen isimdir. Ebu Hanife'ye göre Müslüman Allah'ı, kendisini kitabında nitelediği gibi bütün sıfatlarıyla gerçek olarak bilir. Hiçbir kimse Allah'a, onun şanına layık şekilde hakkıyla ibadet etmeye güç yetiremez. Fakat insan ancak Allah'ın kitabında, Resulünün bildirdiği ölçüde Allah'a ibadet eder. Bütün mü'minler, Allah'ı bilme, yakın, Allah'a güvenme, sevgi, rıza, korku, ümit ve iman konusunda birbirlerine eşitlerdir. Bu konuda imanın dışındaki hususlarda birbirlerinden farklılardır.¹⁰⁰

Ebu Hanife bir Müslümanı, helal saymaması şartıyla, büyük günah işlemiş dahi olsa kâfir olarak kabul etmez. Ona göre bu durumdaki kimseden iman (mü'min) ismi kaldırılmaz, ona gerçek anlamda mü'min denilir. Bir mü'minin kâfir olmamakla beraber günahkâr olması caizdir. Ebu Hanife'ye göre günahlar mü'mine zarar vermez denilmez. Günah işleyen cehenneme girmez de denil-

⁹⁹ Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-ekber*, s.10.

¹⁰⁰ Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-ekber*, s.10-11.

mez. Dünyadan mü'min olarak ayrılan kimse, günahkâr da olsa cehennemde ebedi kalacaktır denilmez.¹⁰¹

Ebu Hanife'ye göre Mürcie'nin dediği gibi, iyiliklerimiz makbul, kötülüklerimiz de affedilmiştir, denilmez. Fakat kim bütün şartlarına uygun, ibadeti bozan ayıplardan uzak işler yapar ve onu inkâr ve dinden dönme gibi şeylerle boşa çıkarmaz ve dünyadan mü'min olarak ayrılırsa, şüphesiz Allah onun amelini boşa çıkarmaz, bilakis kabul eder ve ondan dolayı sevap verir, denilir. Allah'a ortak koşmak ve inkâr dışında, büyük ve küçük günah işleyen fakat tevbe etmeden mü'min olarak ölen kimsenin durumu Allah'ın dilemesine bağlıdır. Dilerse cehennemde azab eder, dilerse affeder ve hiç cehennem azabına uğratmaz.¹⁰²

İmam Şafîî imanı şöyle tanımlar: İman; kalb ile bilmek, dil ile ikrar ve temel prensiplerle ameldir. İman temel prensipler ve ayrıntılar olmak üzere ikiye ayrılır. İmanın aslı; kişi terk ettiğinde küfrü gerektiren şeydir. Allah'ı bilmek, kalpten tasdik etmek ve yetişkin bir Müslümanın inanmasının gerekli olduğu hükümlere inanmaktır. İmanın ayrıntıları ise; kişi terk ettiğinde küfrü gerektirmeyen şeylerdir. Ancak onları terk etmesiyle kişi asi olur. Farz kılınan namazlar ve diğer farz kılınan şeyler gibi. Ayrıca namazların nafileleri ve diğer nafileler gibi faziletli olan şeyler ve gönülden yapılan bazı ibadetler gibi. İmandaki ziyade ve noksanlıklar bu şekilde meydana gelen imanun ayrıntılarından, aslından değildir. Çünkü imanun aslından olan eksiklik küfürdür. Bunda ziyadelik olmaz. Çünkü kişi imanun aslından olanların hepsine iman etmesi gerekir ki kendisine mü'min denilsin.¹⁰³

Ebu Hanife ve Şafîî'nin yaptıkları iman tanımında, imanun temel rüknünün itikadi esaslara iman olduğu görülmektedir. İmanın aslından olan itikadi esaslarda ziyadeliğin olmadığı, ziyadeliğin amelde, diğer ifadeyle imanun ayrıntılarında olduğu anlaşılmaktadır. İmanın artması ve eksilmesi hususunda her iki imamın aynı kanaatte olduğu görülmektedir.

Ehl-i Sünnet kelim ekolleri olan Eş'ari ve Matüridi keliminde de amel imandan bir cüz sayılmamış, ancak imanun bir gereği olarak değerlendirilmiştir. Amelin imandan bir cüz sayılması halinde, imanun olup ameli yerine getirmeyen kişinin küfür ile itham edilmesi söz konusu olur ki bu en başta Kur'an'a ve sonra da Hz. Peygamber'in bildirdiklerine aykırıdır.

¹⁰¹ Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 9.

¹⁰² Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-ekber*, s.9.

¹⁰³ Şafîî, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 56.

b- Allah'ın Üzerine Bir Şeyin Vacib Olmayışı

Ebu Hanife'nin risalesinde yer almayan fakat Şafii'nin risalesinde yer verilen bu başlığı Şafii, muhtemelen Mu'tezile'nin "Allah mûcibun bi'z-zât'tır" görüşüne reddiye olarak koymayı gerekli görmüştür. Ona göre Allah üzerine herhangi bir şey zorunlu değildir. Allah dilerse yaratır dilemezse yaratmaz. Şafii'ye göre Allah insanları yarattı ve onlara nimetler verdi, bu onun fazlındandır. Ve onları farklı şekillerde imtihan etti, bu da Onun adaletindedir. Çünkü O her şeyin sahibidir, mülkünde dilediğini yapar. Onun düzenlediklerine bir itiraz söz konusu değildir, takdir ettiklerine de bir zorlama yoktur. Dilerse nimet verir, dilerse hastalık verir, dilediğini yapar, istediğini yerine getirir.¹⁰⁴

c- Allah Teâlâ'nın Yaratıklarını Tek Tek ve Topluca Yok Etmeye Kadir Oluşu

Şafii'nin Mu'tezile'ye reddiye anlamında ele aldığı bir konu da Allah'ın yaratıklarını tek tek ve topluca yok etmeye kadir olduğu hususla ilgilidir. Şafii, Mu'tezile'nin, Allah'ın âlemden tek bir şeyi, tek bir şahsı yok etmeye kadir olmadığı, ancak Allah'ın âlemi bir defada topluca yok etmeye kadir olduğunu iddia ettiğini naklederek bu görüşe karşı çıkar ve şöyle der: Allah mahlûkatı peş peşe yarattığı gibi bütün mahlûkatı tek tek ya da topluca yok etmeye de kadirdir. Dilediği şekilde öncekini yok edip ikincisini bırakır ya da ikincisini yok edip birincisini bırakır. Allah'ın bir şeyi yok etmesi, o şeyin varlığını sürdürmemesidir.¹⁰⁵

d- Allah'ın Yaratmasının Bir Sebebe Bağlı Olmayışı

Ebu Hanife'nin risalesinde değinmeyip Şafii'nin değindiği diğer bir konu; Allah'ın yaratmasının bir sebebe bağlı olmadığı hususudur. Şafii bu meselede şöyle diyor: Allah Teâlâ bir zararı gidermek, bir yarar sağlamak veya bir sebep ile varlıkları yaratmaz, bilakis O, ezelde ne yaratacağını bilir, yaratacaklarını irade eder ve bildiği gibi yaratır. Allah'ın irade ettiği şeylerde bir hikmet vardır. Eğer Allah yaratılmışları bir sebep için yaratsaydı o sebep ya ezeli olurdu ya da hadis olurdu. Eğer sebep ezeli olsaydı yaratmanın ezeliliği sebebin ezeliliğinden dolayı olurdu, yaratma da hadis olurdu. Eğer sebep hadis olsaydı, onun sebep olduğu şey de başka bir sebebe bağlı olurdu ki bu ilişki sonsuza kadar böyle devam ederdi, böyle bir şey de imkânsızdır. Eğer bu sebep -sonradan olmakla beraber- başka bir sebepten dolayı olmazsa o zaman bütün hadis olan şeylerin herhangi bir sebebe bağlı olmaları gerekir. Bu konuda Al-

¹⁰⁴ Şafii, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 36-37.

¹⁰⁵ Şafii, *el-Fıkhü'l-ekber*, s. 38-39.

lah'ın yaratmasının bir sebebe dayanmasının doğru olmadığı ispatlanmış oldu.¹⁰⁶

Görüldüğü üzere Şafîî Mutezile'ye cevap olarak Allah'ın yaratılmışları topluca yok etmeye kadir olduğu gibi tek tek olarak da yok etmeye kadir olduğunu belirtirken ve Allah'ın yaratmasının bir sebebe bağlı olmadığını hususunu izah ederken Selef'in "sukût" prensibinin aksine akli te'villerle konuyu izah etmeye çalışmıştır.

Şafîî'nin ele aldığı ancak Ebu Hanife'nin risalesinde yer almayan son üç başlıktaki konular muhtemelen Ebu Hanife zamanında ön plana çıkmamıştır. Şafîî'den daha önce yaşamış olan Ebu Hanife, itikatla ilgili o dönemde tartışılan temel konulara izah getirmeye çalışmıştır. Ayrıca söz konusu dönemde itikadi meseleleri farklı bir şekilde yorumlayan Mu'tezile henüz kuruluş aşamasındadır. İtikadın temel konuları tartışılmakta olup bunun dışındaki konu başlıkları henüz tartışma sahasına gelmemiştir.

Sonuç

İmam Ebu Hanife ve İmam Şafîî kendi zamanlarında tartışılan kelami meselelere dair görüşlerini özet bir şekilde ifade etmişlerdir. Ebu Hanife'nin risalesi Şafîî'nin risalesine nispetle daha muhtasardır. Bunda Ebu Hanife'nin kelama dair yazdığı diğer risalelerin etkisinin olması muhtemeldir.

Ebu Hanife ve Şafîî risalelerinde kelâmın ilahiyat, nübüvvet ve sem'iyat konularını ele almışlardır. Ancak ilahiyat bahisleri üzerinde daha fazla durulduğu görülmektedir.

Ebu Hanife risalesinde akaide müteallık konuların çoğunu ele almıştır, ancak risalede konular belli bir sistem üzere sıralanmamıştır. Bir konu ile ilgili konuların hepsi aynı yerde işlenmemiş, farklı yerlerde aynı meselenin değişik yönleri ele alınmıştır.¹⁰⁷ Ebu Hanife'nin risaleleri tetkik edildiğinde görülecektir ki, o, çok orijinal diyebileceğimiz ve bugün de hala aktüel değer bakımından hiçbir şey kaybetmeyen görüşlere yer vermiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Şafîî, *el-Fıkhu'l-ekber*, s. 37-38.

¹⁰⁷ Bk. Özler, Mevlüt, "İki Akaid Metni; el-Fıkhu'l-Ekber ile en-Nesefî Akaidi'nin Muhteva Açısından Mukayeseli Bir Tahlili", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1999, sayı: 14, s. 50.

¹⁰⁸ Altıntaş, Ramazan, "Ebu Hanife'nin Kelâm Metodu ve "el-Fıkhu'l-Ekber" adlı Eserine Yöneltilen Bazı İtirazlar", *İslami Araştırmalar*, 2002, XV, sayı: 1-2 (Ebu Hanife Özel Sayısı), s. 191.

Ebu Hanife, Selefiyye'nin muasırı olmasına karşılık, onun akaidde tam anlamıyla selef metodunu benimsediği söylenemez. O hem fıkhî düşünce ve ictihatlarında hem de kelama ilişkin açıklamalarında dönemine göre oldukça rasyonel bir yöntem takip etmiştir. Bu metoduyla o, kelim ilmi alanında seleften kelim metoduna intikal sürecinin önemli bir temsilcisi olarak da düşünülebilir.¹⁰⁹

Ebu Hanife, ele aldığı konulara kısaca değinmekle beraber bazen yaptığı te'vil ve yorumlarla kelim uslubuna yaklaşmıştır. Örneğin Allah'ın zatı ve sıfatları hususundaki açıklamalarında selef metodunu aşarak kelim yapmıştır denilebilir. Ebu Hanife'nin risalesinde fazla nakli delile başvurmaması, daha ziyade akli yorumlarda bulunması da bunun bir kanıtıdır.

Ebu Hanife ve Şafiî'nin risaleleri için şöyle söylemek mümkündür. Bu risaleler Selefiyye'nin görüşleri yanında, daha sonra "Ehl-i Sünnet" diye şöhret bulacak olan mezhebin esaslarını da ihtiva ediyor. Ebu Hanife ve Şafiî eserlerinde bir anlamda "ehl-i bid'at" olarak tanımlanan (o zamanki Şia, Hariciler, Mürcie ve Mutezile gibi) fırkalar karşısında kısa ve açık kelimelerle daha sonra oluşacak olan Ehl-i Sünnet'in akide ve öğretisini açıklamışlardır.¹¹⁰

Şafiî'nin risalesi Ebu Hanife'nin risalesinden daha hacimli ve daha muassaldır. Şafiî risalesine "mükellefin görevleri" başlığı altında kısa fıkhî bilgilerle başlamakla beraber müteakip başlıkların tamamında akaide ilişkin konuları işler.

Şafiî ile Ebu Hanife'nin risaleleri arasındaki en büyük farkı şu şekilde belirtebiliriz: Şafiî, risalesinde nakli delillere birçok yerde müracaat etmiş, konu başlıklarıyla ilgili çok sayıda ayet ve hadise yer vermiştir. Oysa Ebu Hanife, risalesinde çok az sayıda ayete yer vermiştir. Ayrıca Şafiî, "mükellefin görevleri", "Allah'ın üzerine bir şeyin vacib olmayışı", "Allah'ın yaratmasının bir sebebe bağlı olmayışı", "Allah'ın zulüm yapmaması", "Ümmetin icmasına muhalefet olmayışı", "İmamet", "Hulefa-i raşidin", "İmametın şartları", "Bir dönemde tek imamın oluşu", "Sahabenin derecesinin ulaşılmaz oluşu" gibi Ebu Hanife'nin risalesinde yer almayan birçok farklı başlığa da yer vermiştir.

Şafiî, risalesinde başta Allah'ın zatı ve sıfatları başlıkları olmak üzere Ebu Hanife gibi selef metodunu aşarak kelami bir dil kullanmış, akli delillere yer vermiştir.

¹⁰⁹ Topaloğlu, Bekir, *Kelim İlmine Giriş*, s. 47.

¹¹⁰ Bk. Yeşilyurt, Temel, "Fıkhu'l-Ekber'e Metodolojik Bir Bakış", *İslami Araştırmalar*, 2002, XV, sayı: 1-2 (Ebu Hanife Özel Sayısı), s. 176.

Sonuç olarak denilebilir ki Ebu Hanife ve Şafîî, akaide müteallik konularda ortaya koydukları görüş ve düşünceleri ile Selef düşüncesinden kelami düşünceye geçiş sürecinin önemli iki imamı olmuşlardır. Onların risaleleri de kelama geçiş sürecinin önemli iki belgesi konumundadır.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, Ramazan, "Ebu Hanife'nin Kalam Metodu ve "el-Fıkhü'l-Ekber" adlı Eserine Yöneltilen Bazı İtirazlar", *İslami Araştırmalar*, 2002, XV, sayı: 1-2, (Ebu Hanife Özel Sayısı).
- Aybakan, Bilal, "Şafîî", *DİA*, XXXVIII.
- Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhari*, İstanbul 1413/1992.
- Ebu Davud es-Sicistani Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi el-Basri, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.
- Ebu Hanife, *el-Fıkhul'-ekber*, Haydarabad/Dekkan 1342.
- Matüridi, *Kitabu't-Tevhid*, Çev. Bekir Topaloğlu. İSAM Yayınları, Ankara 2002.
- Müslim, Ebu Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyri, *Sahihu'l-Müslim*, İstanbul 1413/1992.
- Özler, Mevlüt, "İki Akaid Metni; el-Fıkhü'l-Ekber ile en-Nesefi Akaidi'nin Muhteva Açısından Mukayeseli Bir Tahlili", *Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1999, sayı: 14.
- Sabuni, Nureddin, *Matüridiyye Akaidi (el-Bidaye fi Usûli'd-Din)* Çev. Bekir Topaloğlu. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Şafîî, el-Fıkhü'l-ekber fi Usûli'd-din, Mısır 1406.
- Teftazani, Sa'duddin, *Şerhu'l-Akaid*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmine Giriş*, Damla Yayınevi, Ankara 2014.
- Yeşilyurt, Temel, "Fıkhü'l-Ekber'e Metodolojik Bir Bakış", *İslami Araştırmalar*, 2002, XV, sayı: 1-2 (Ebu Hanife Özel Sayısı).